

*Hacıyeva Nəcibə Qabil qızı,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Dövlət Universitetinin
«Dünya iqtisadiyyatı» kafedrasının
baş müəllimi,
E-mail: nadjiba_h@mail.ru,
© Hacıyeva N.Q., 2021*

UOT 338.012

AZƏRBAYCANDA AQRAR SAHƏDƏ İSLAHATLAR: MÖVCUD VƏZİYYƏT VƏ PERSPEKTİV İMKANLAR

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi aqrar sahədə aparılan islahatların təhlil edilməsi, sahənin tənzimlənməsi mexanizmlərinin optimallaşdırılması, sahənin inkişaf prioritetlərinin müəyyən edilməsidir. Tədqiqat zamanı aqrar sahədə dəyişikliklərin aparılması zəruriliyinin əsaslandırılması, sahənin inkişafı naminə həyata keçirilən islahatların istiqamətləri, sahənin inkişafına təsir edən və həll edilməsi vacib olan problemlərin təhlili, inkişaf perspektivlərinin təyin edilməsi vəzifələri qarşıya qoyulur.

Tədqiqatın metodologiyası - işdə müqayisəli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə və qruplaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat zamanı aqrar sahənin inkişafı məqsədləri, alt məqsədləri, digər sistemlərlə əlaqəsi, onların dövlət tərəfindən tənzimlənməsi məsələləri təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti. Tədqiqatda irəli sürülən nəticə və tövsiyələr dövlət orqanları və aqrar sahənin müəssisələri tərəfindən aqrar sahənin islahatı proseslərinin daha səmərəli idarə olunmasının təmin edilməsi üçün nəzərə alın bilər.

Tədqiqatın nəticələri. Tədqiqat nəticəsində aqrar sahənin fəaliyyət effektivliyinin artırılması üzrə tövsiyələr irəli sürülmüşdür. İslahatlar zamanı səmərəliliyin artırılması, hüquqi təminat mexanizmlərinin tətbiqi, aqrar idarəetmə sistemində islahat tədbirlərinin icrası və nəzarət edilməsi, idarəetmə və informasiya təminatının yaxşılaşdırılması ilə bağlı praktiki əhəmiyyətli təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - aqrar fəaliyyətin tənzimlənməsi ilə bağlı islahatlar və dəyişikliklərin dövrlər üzrə təhlili aparılmış, ortaya çıxan nöqsanlar, mövcud problemlər və onların ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı ilə əlaqəsi müəyyən edilmişdir ki, bu da tədqiqatın elmi yeniliyini göstərir.

Açar sözlər: aqrar sahə, islahat, məqsəd, problem, idarəetmə mexanizmi.

G İ R İ Ş

Son dövrlər global mühitdə ölkələrin milli maraqlarının qorunması və təhlükəsizliyinin təmini iqtisadi sistemin şaxələnməmiş struktura malik olmasını tələb edir. Sosial-iqtisadi inkişafını təmin etməyə çalışan Azərbaycan hökuməti milli iqtisadiyyatın ənənəvi sahəsi olan neft sektoru ilə yanaşı aqrar sektorun da inkişafının önəmli olduğunu vurğulayır. Müstəqillik qazınan dövrdən indiyə qədər aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı qəbul edilən və həyata keçirilən qanunlar, digər normativ aktlar, dövlət proqramları, strateji hədəflərin reallaşması ilə

bağlı çağırışlar, dövlət dəstəyi və institusional dəyişikliklər aqrar sahənin milli iqtisadiyyatın əsas struktur elementlərindən biri olmasından başqa, həm də dünya səviyyəsində milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasının zəmini olmasını göstərir. Təkcə belə bir faktı xatırlatmaq kifayətdir ki, 2003-2018-ci illər ərzində dövlət başçısının təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə ölkə üzrə ümumilikdə 202 proqram, o cümlədən 12 konsepsiya, 12 milli strategiya, 12 strateji yol xəritəsi, 95 Dövlət proqramı, 10 milli fəaliyyət planı, 23 tədbirlər planı, 21 tədbirlər proqramı, 17 milli plan və proqram qəbul edilmişdir [14]. Dövlətin həyata keçirdiyi aqrar siyasətin əsas prinsipi dövlətin maraqları ilə aqrar sahənin subyektlərinin fərdi maraqlarının uzlaşdırılaraq eyni hədəfə istiqamətləndirilməsidir. Aqrar islahatlar və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı Respublika Nazirlər Kabinetində 22-dən çox, Dövlət Aqrar İslahatı Komissiyasında isə 100-dən artıq normativ aktlar və qərarlar qəbul olunmuşdur. Bu qanunları, qərarları, fərman və normativ aktları əldə rəhbər tutaraq, aqrar bölmədə əsaslı islahatların aparılmasına başlanıldı [11, s.12]. Aqrar sahənin islahatı ölkədə həyata keçirilən dəyişikliklərin əsas tərkib hissəsidir və hər şeydən əvvəl iqtisadiyyatın strukturunda mövcud olan disbalansın azaldılmasına yönəlmişdir. Aqrar sahənin islahatı proseslərinin daha səmərəli idarə olunmasının nəzəri və praktiki əhəmiyyəti zaman keçdikcə artır. Bu isə aqrar sahədə müxtəlif amillərin (ekoloji, texniki və s.) təsirinin, mənfi meyillərin təsirinin azalmaması ilə bağlıdır. Bu səbəbdən aqrar sahənin inkişaf vəziyyətinin qiymətləndirilməsi mütəmadi xarakter alır. Hal-hazırda fəaliyyət göstərən aqrar sahə istehsalçıları əsasən bazar məkanında zəif adaptasiya olur və rəqabətə davamlı ola bilmir. Çünki onlar müxtəlif vəziyyətlərə hər-tərəfli hazır deyillər. Transformasiya prosesləri bütün səviyyələrdə idarə olunsun və tənzimlənsə də, problemlər haqqında məlumatlarının, aradan qaldırılması ilə bağlı biliklərinin zəif olması və diaqnostik metodların, alətlərin və meyarların kifayət qədər olmaması islahatların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə mane olmuşdur. Ümumilikdə islahatın konkret olaraq hər mərhələsində adekvat qiymətləndirmə və məqsədli idarəetmə mexanizmlərinin vaxtında tətbiq edilməsi tələbi bəzən tam yerinə yetirilmir. Son illərdə aparılan aqrar islahatlarla əlaqədar respublikamızın ərzaqla özünütəminat səviyyəsinin ciddi şəkildə artmasına baxmayaraq bu ölkəmizin aqrar ərzaq kompleksinin potensialından kifayət qədər səmərəli və tam istifadə olunması demək deyildir [7]. Bu səbəbdən aqrar islahatların reallaşmasına mane olan səbəblərin müəyyən edilməsi vəzifə olaraq qarşımıza qoyulur. İslahatların həyata keçirilməsində ləngimələr və bəzi hallarda tədbirlərin natamamlığı aqrar sahənin davamlı strateji inkişafına xidmət edəcək yerli və xarici təcrübəni nəzərə alan daha konstruktiv yanaşma və metodların axtarışını zəruri edir. Bu isə öz növbəsində problemin aktuallığını göstərir.

Aqrar sahədə problemlər və islahatların əsas istiqamətləri

Müstəqilliyin ilk illərində aqrar sahə ilə bağlı qanunvericilik bazasının tam olmaması, vergi sisteminin mürəkkəbliyi, ilkin kapitalın və dövrüyyə vəsaitinin olmaması, bank kreditlərinin alınmasında çətinliklər, lizinq xidmətləri üçün məhdud imkanlar bu sahədə fəaliyyət göstərənlərin üzləşdiyi çətinliklərin bir qismi idi. Nəticədə həmin dövr üçün sahə üzrə istehsalın həcmi 41,3% (birkiçilik üzrə 47,6%, heyvandarlıq üzrə 30,3%) azalmış, mərkəzləşdirilmiş dövlət təchizatı sistemindən imtina nəticəsində subyektlər satınalma ilə bağlı böyük çətinliklərlə üzləşmişdi. Qeyd edək ki, aqrar sahədə kiçik biznesin əsas subyektləri ölkənin bütün kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əksəriyyətini təşkil edən kəndli fermer müəssisələridir. Onlar da həm bazar münasibətlərinə keçid etməyə psixoloji cəhətdən hazır deyildi, həm də aqrar sahənin marketinqi ilə bağlı lazımı təcrübəyə malik deyildi. Öz məhsullarını beynəlxalq bazara çıxıb satmaqla bağlı zəruri təcrübənin olmaması bir tərəfdən, mürəkkəb maşın və avadanlıqların istifadəsi, müasir istehsal texnologiyalarının tətbiqi üçün texniki xidmətlərin alınması ilə bağlı problemlər digər tərəfdən aqrar sahədə dövlət dəstəyinə böyük

ehtiyac olduğunu göstərdi. Nəticə etibarilə məhsulların satışına kömək və əlaqəli xidmətlərin göstərilməsi onlar üçün əhəmiyyətli idi. Məhz istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarının xərclərinin yüksək olması məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir edir, aqrar sahə subyektlərinin imkanlarını məhdudlaşdırırdı. Digər problem aqrar sahəyə cəlb edilən investisiyaların ümumi payda çox aşağı çəkiyə (0,5%) malik olmasıdır. İnteraksiya çatışmamazlığı aqrar sahənin inkişafını ləngidir, heyvandarlıq və bitkiçilik məhsullarının istehsalını artırmağa və daxili tələbatın yerli istehsalın hesabına ödənilməsinə imkan vermir. Problemlərdən biri də kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaq sahələrinin rayonlar üzrə qeyri-bərabər yerləşməsi, adambaşına düşən torpaq payını təşkil etməkdə çətinliyin olması, yəni əhalinin sıx olduğu rayonlarda aqrar sahə üçün yararlı torpaq sahələrinin məhdud olması, regionların kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə dar ixtisaslaşması və təsərrüfatların fərqli inkişaf səviyyəsində olması idi.

Bütün bu problemlərin həll edilməsi üçün aqrar islahatların həyata keçirilməsi lazım idi. Aqrar islahatların zəruriliyi haqqında o zaman dövlət başçısı olan Ulu Öndər Heydər Əliyev belə qeyd etmişdi: "Aqrar bölmədə iqtisadi islahatlar aparmaq, mülkiyyət formasını dəyişmək, torpaq islahatı keçirmək, sərbəst iqtisadiyyata geniş yol açmaq respublikamızın həyatında çox mühüm, eyni zamanda son dərəcə əhəmiyyətli, məsuliyyətli və tələpəli məsələdir" [8].

Beləliklə, müstəqilliyin ilk illərindən başlayan aqrar sahənin islahatları mərhələli şəkildə, fərqli mexanizm və idarəetmə vasitələrinin istifadə edilməsi ilə həyata keçirilməyə başladı.

Müstəqillik illərində aqrar sahədə həyata keçirilən islahatları şərti olaraq 4 mərhələyə (dövrə) ayırmaq olar:

Birinci mərhələ 1994-1997-ci illəri əhatə edir. Əsasən, yeni qanunvericilik bazasının formalaşdırılması dövrü kimi qəbul edilə bilər. Məhz bu dövrdə yeni idarəetmə formasına keçidlə bağlı fərqli təşkilati-hüquqi statusa malik təsərrüfat subyektlərinin formalaşması üçün normativ-hüquqi bazanın, istisadi münasibətlər və maliyyə sisteminin yaradılması vacib şərtlərdən biri idi. Prezident Heydər Əliyev müstəqil ölkənin rəhbəri kimi fəaliyyətə başlayan zaman sonra aqrar sahənin mövcud problemlərini dərinlən təhlil edərək, yaranmış şəraitdə aqrar sahənin böhrandan çıxarılmasının yeganə yolunu – köklü aqrar islahatların aparılması yolunu müəyyən etdi [10]. 8 aprel 1992-ci ildə «Kəndli (fermer) təsərrüfatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul edildi. Lakin qanunun qəbul edilməsi aqrar sahədə mövcud olan bütün problemləri həll etmədi. Hər şeydən əvvəl, qanunun işləməsi üçün mexanizmlər yaradılmalı idi. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 25 dekabr 1994-cü il tarixli Sərəncamı ilə bu istiqamətdə işlərin görülməsi üçün xüsusi komissiya yaradıldı. Bu aqrar islahatlara start verilməsi üçün ilk addım oldu. Əlavə olaraq 1995-ci il fevralın 18-də "Aqrar islahatın əsasları haqqında" və "Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında" qanunlar qəbul olundu. Ləğv olunmuş kolxoz və sovxozların, özəlləşdirilmiş dövlət müəssisələrinin ümumi məbləği 100 milyard manatdan çox olan borcları silindi [2].

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Kəndli (fermer) təsərrüfatları haqqında", "Aqrar islahatın əsasları haqqında" və s. qanunlar, qərarlar, fərmanlar, habelə respublika Nazirlər Kabinetinin sərəncamları və normativ-hüquqi aktları aqrar sahənin inkişafı üçün zəmin yaratdı. 1994-1997-ci illərdə zəruri hüquqi baza yaradılmaqla növbəti illərdə sistemli şəkildə aqrar islahatların həyata keçirilməsi üçün mexanizmlərin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac da artmaqda idi.

Aqrar islahatların *ikinci mərhələsi* 1998-2002-cü illəri əhatə edir.

Bu dövrdə aqrar sahənin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizmlərinin geniş miqyaslı tətbiqinə başlandı. Məhz, 22 mart 1999-cu il tarixdə qəbul edilmiş "Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Preziden-

tinin Fərmanı bu istiqamətdə atılan mühüm addım oldu. İslahatların ikinci mərhələsi ilə bağlı mühüm tapşırıqları özündə əks etdirən bu fərman aqrar sahədə güzəştli vergi və kredit mexanizminin tətbiqinin təməlini qoydu. Bu fərmanın reallaşması üçün silsilə addımlar atıldı. Bunların da içərisində aqrar sahənin istehsalla bağlı subyektlərinə köməklik göstərmək üçün qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 26 mart 1999-cu il tarixli “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara neft məhsullarının güzəştli satışı barədə” və 15 mart 2000-ci il tarixli “Keçmiş kolxoz, sovxoz və digər kənd təsərrüfatı müəssisələrinin balansında olmuş daxili təsərrüfat meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin istismarının təşkil edilməsi barədə” qərarlarını, “1999-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına kömək göstərilməsinə dair Dövlət Proqramı”nı, “Azərbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair Proqram”ı göstərmək olar. Digər mühüm addım, 25 iyun 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Torpaq Məcəlləsi-nin təsdiq edilməsi idi. “Keçən illər ərzində pulsuz torpaq payı almaq hüququ olan 3 milyon 500 min vətəndaş torpaq mülkiyyətçisi hüququ verən dövlət aktı almışdır” [2]. Qeyd edək ki, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən istehsalçıların torpaq vergisindən başqa digər vergiləri ödəməkdən 5 il müddətinə azad olunması ilə bağlı qərar 2001-ci ildən cü ilin əvvəlində tətbiq edilmiş, 4 dəfə müddəti uzadılaraq 2024-cü ilədək qüvvədə olacaqdır [13]. 2000-ci ildə aqrar sahədə idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Baytarlıq Komitəsi və Dövlət Bitkilərin Karantini Müfəttişliyi ləğv edildi, onların səlahiyyəti, o cümlədən tabeliyində olan müəssisələr Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə verildi.

Aqrar islahatların *üçüncü mərhələsi* 2003-2015-ci illəri əhatə edir.

2003-cü ildə Prezident seçilərək hakimiyyətə gələn cənab İlham Əliyev aqrar sahəyə dəstəyin davam etdirilməsini zəruri hesab edərək və yeni yanaşmanı qarşıya qoyaraq qeyd etdi ki, "sistem xarakterli islahatlar" a üstünlük verilməlidir. Kənd təsərrüfatının inkişafında ən müasir, mütərəqqi metodlar tətbiq edilməlidir" [8]. Bununla o, yeni tələbləri diqqətə çatdıraraq, 24 noyabr 2003-cü il tarixli "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" Fərmanı ilə aqrar sahədə islahatların davam etdirilməsinə hüquqi zəmin yaratdı. İndiyə qədər aqrar sahəyə himayədarlıq təcrübədə effekti gözəniləndən zəif olan vergi güzəştləri və digər güzəştli maliyyələşdirmənin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir. 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair Proqram çərçivəsində aqrar bölmədə zəruri strukturların yaradılmasının dəstəklənməsi; təbii resurslardan effektiv istifadə; meliorasiya və suvarma sistemlərinin bərpası və təkmilləşdirilməsi; maddi-texniki təminatın artırılması; aqrar sahənin digər sahələrlə əlaqəsinin və paritetliyinin nəzərə alınması; rəqabət qabiliyyətli məhsulların çeşid və həcmının artırılması; aqrar sahənin maliyyə təminatının yüksəldilməsi və vəziyyətinin yaxşılaşdırılması; ətraf mühitin bərpası və qorunması; aqrar sahə üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, boşluqların aradan qaldırılması, normativ, metodiki təminatın, elmi yanaşma və peşəkar kadrlarla təmin edilmənin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər reallaşdırıldı. Həyata keçirilən islahatın bu mərhələsində dövlət yardımının həcmi artırılmış və 2007-ci ilin əvvəlindən Prezidentin Sərəncamına əsasən aqrar sahədə çalışan istehsalçılar yanacaq, mineral gübrənin qiymətində 50% endirim, buğda istehsalçıları isə əlavə olaraq hər əkilmiş hektar üçün 40 manat yardım almağa başlamışlar. 2008-ci ildən isə xüsusi anbarların tikintisi ilə bağlı Prezident Sərəncamının verilməsi isə bu sahədə infrastruktur obyektlərinin inkişaf etdirilməsinin də vacib olmasını göstərdi. 2008-2009-cu illərdən idxal olunan buğda toxumunun və damazlıq heyvanların satış qiymətində 50%, gübrələrin qiymətində 70% güzəştin tətbiq edilməsi həyata keçirildi. Aqrar sahədə tədbirlərin

davamlı olması üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2015-ci ili Azərbaycanda "Kənd təsər-rüfatı ili" elan etdi. Elə həmin ilin 2 mart tarixində Prezidentin sərəncamı ilə Toxum Fondu yaradıldı.

Aqrar sahənin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlər davamlı olaraq həyata keçirilir və artıq 2014-cü ilin 2-ci rübündə Prezidentin Fərmanı ilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin yanında Dövlət Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Agentliyi, Dövlət Baytarlıq Xidməti, Dövlət Fitosanitar Nəzarət Xidməti və Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi, Nazirliyin şəhər və rayon idarələri yaradıldı. Ancaq idarəetmənin təkmilləşdirilməsi işləri bununla yekunlaşmadı və innovativ texnologiyaların köməyi ilə idarəetmə prosesinin daha asan və əlçatan, şəffaf, səmərəli və rahat olması istiqamətində işlər davam etdirildi. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlərdən ən əhəmiyyətli kimi Avropa ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanan "İntegrasiya olunmuş nəzarət sistemi" (İACS) prinsiplərinin tətbiqi nəticəsində "Elektron kənd təsərrüfatı" sisteminin qurulmasıdır. Bu sistem vasitəsilə 4,87 mil-yon hektar kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar, o cümlədən 1,59 milyon hektar əkin, 104 min hektar çoxillik bağlar, 1,60 milyon hektar otlaq və digər kənd təsərrüfatı sahələrinə dair qrafik məlumatları elektronlaşdırılmışdır. Həmçinin "Azersky" peykinin köməyi ilə "məsafədən ayırdetmə" texnologiyalarından istifadə edilməyə başlamış, bitki örtüyünün və torpağın münbitliyinin vəziyyəti, məhsuldarlığın hesablanması kimi məsələlərlə bağlı "Azərkosmos" ASC ilə birgə işlər aparılır, zəruri testlər həyata keçirilir. İdarəetmənin daha uğurlu olması üçün "Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizat"ı ASC, Azərbaycan və Regional Aqrar Elm və İnformasiya Məsləhət Mərkəzləri yaradılmışdır.

Aqrar islahatların dördüncü mərhələsi 2016-cı ildən başlayaraq sonrakı dövrü əhatə etməklə islahatlar aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının təmini və keyfiyyət dəyişikliklərinin üzərində qurulmasına yönəldilmişdir. Bu mərhələ həm də dünya bazarında Azərbaycan brendinin təqdim edilməsi, milli aqrar sahə məhsullarının və məhsuldarlığının təminatı əlaqədar ardıcıl surətdə dövlət səviyyəli tədbirlərin təşkili dövrü kimi qeyd edilə bilər. 2016-cı ildə dövlət səviyyəsində qəbul edilən və icrası xüsusi nəzarətlə həyata keçirilən tədbirlər sırasına Strateji Yol Xəritələrini aid etmək olar. Məhz aqrar sahədə bu sənədin qəbulu əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması ilə yanaşı aqrar sahənin rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətində yerinə yetirilməli tədbirləri və 2025-ci ilə qədər gözlənilən nəticələri əks etdirir. Məhz elə həmin 2016-cı ildə toxumçuluğun inkişafına xidmət edəcək yüksək məhsuldarlığı ilə seçilən bitki sortlarının toxumlarının istehsal və saxlanması təmini vəzifə kimi qarşıya qoyuldu. Bunun üçün yeni, ixtisaslaşmış müəssisələr yaradıldı.

Davamlı olaraq aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi üzrə həyata keçirilən tədbirlərin sırasına 2019-cu ilin əvvəlində Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin yanında 4 Xidmətin (Dövlət Fitosanitar Nəzarət Xidmətinin, Dövlət Baytarlıq Xidmətinin, Bitki Sortlarının Qeydiyyatı və Toxum Nəzarəti üzrə Dövlət Xidmətinin, Baş Dövlət Texniki Nəzarət Xidmətinin) əsasında Aqrar Xidmətlər Agentliyi yaradıldı. Bu Agentliyin əsas vəzifələrindən biri dövlət aqrar inkişaf mərkəzlərinin fəaliyyətini əlaqələndirməkdir ki, bu da regionlarda aqrar sahədə çalışanlara zəruri məsləhət və dəstəyin göstərilməsinə yönəldilmişdir. Beləliklə, Azərbaycanda aqrar islahatların başlamasından ötən 25 illik dövr ərzində aqrar sahənin inkişafı üçün dövlət tərəfindən müsbət mənada xeyli işlər görülmüşdür. Göstərilən qayğı, edilən güzəşt və zəruri tənzimləmə mexanizmləri nəticəsində aqrar sahənin real inkişaf vəziyyətinin qiymətləndirilməsi islahatların nəticəsini dəyərləndirməyə imkan verir.

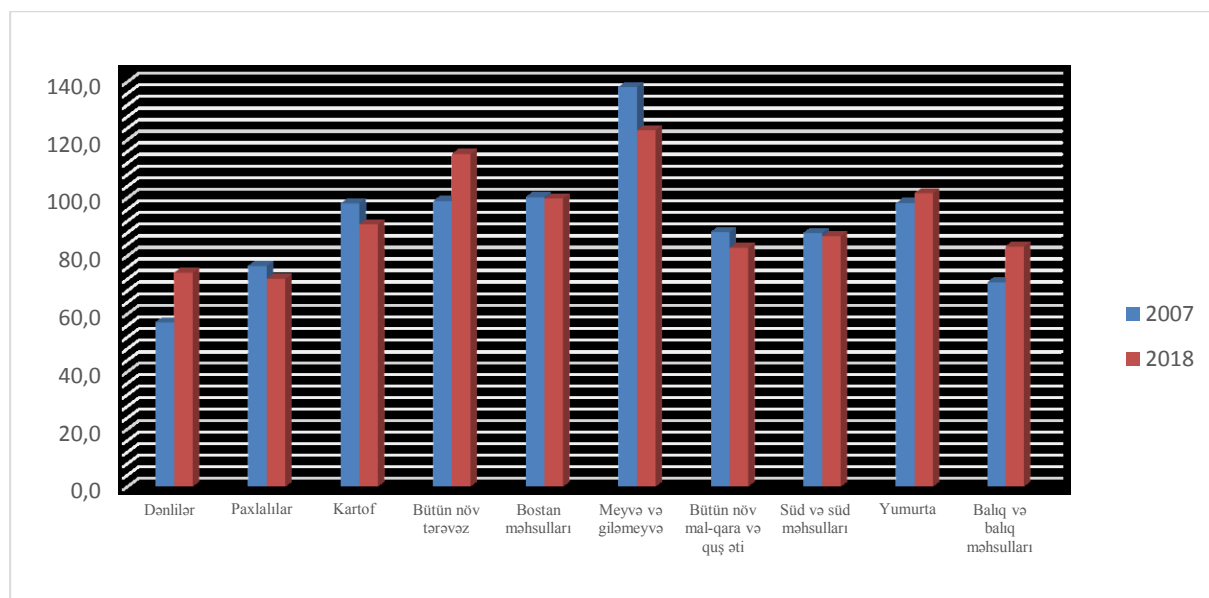
Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafının vəziyyəti

İslahatların aparılmasının ilk illərindən başlayaraq aqrar sahə məhsullarının istehsalının davamlı olaraq artması müşahidə edilir. Bir şeyi qeyd etmək lazımdır ki, dünya təcrübəsində ekoloji təmiz kənd təsərrüfatının inkişafı heç də təkə təbii şəraitdən və resurslardan asılı deyil. Belə ki, vacib məqamlardan biri kimi ölkədə müasir tələblərə və çağırışlara cavab verən dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi olduqca aktualdır [15]. Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi hər zaman olduğu kimi bu gün də aqrar sahənin qarşısında duran mühüm məsələlərdən biridir. Əhalinin lazımı səviyyədə ərzaq məhsulları ilə təmin olunması aqrar sahənin yüksək inkişaf səviyyəsindən, bu sahədəki idarəçiliyin düzgün təşkilindən asılıdır [16]. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev “Biz özümüzü əsas ərzaq məhsulları ilə 100 faiz təmin etməliyik. Mən bu hədəfi bir neçə il bundan əvvəl qarşıya qoymuşam və biz bu hədəfə doğru uğurla irəliləyirik” [12] deyərək əsas məqsədi açıqlamışdır.

Lakin 2007-2018-ci illər üzrə ölkədə özünü təminat sistemində fərqli bir mənzərənin şahidi oluruq. Belə ki, 2018-ci ildə 2007-ci ilə nisbətən geriləmə baş verib və o, paxlalılar (4,4% geriləmə), kartof (7,2% geriləmə), bostan məhsulları (0,4% geriləmə), bütün növ mal-qara və quş əti (5,4% geriləmə), süd və süd məhsulları (1,1% geriləmə) üzrə özünü göstərir. Yəni özünü təminat bu məhsullar üzrə 2018-ci ildə nəinki tam deyil, hətta 2007-ci ilə müqayisədə hələ geriləmə də baş verib. Düzdür ölkəmiz dənli, bütün növ tərəvəz məhsulları, yumurta və balıq, balıq məhsulları üzrə artıq özünü təminatda 2018-ci ildə 2007-ci ilə müqayisədə müsbət göstəricilərə malik olub, Ancaq ölkənin tam özünü təminatı meyvə və giləmeyvə (2018-ci ildə 2007-ci ilə müqayisədə 14,9% geriləmə olsa da, 2018-ci ildə ümumi özünü təminat 123,2 % təşkil edib ki, bu da 100% dən çoxdu), bütün növ tərəvəz (özünü təminat 115%) və yumurta (özünü təminat 101,5%) üzrə müşahidə edilə bilər.

Diagram 1.

Bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları ilə özünü təminat səviyyəsi, faiz

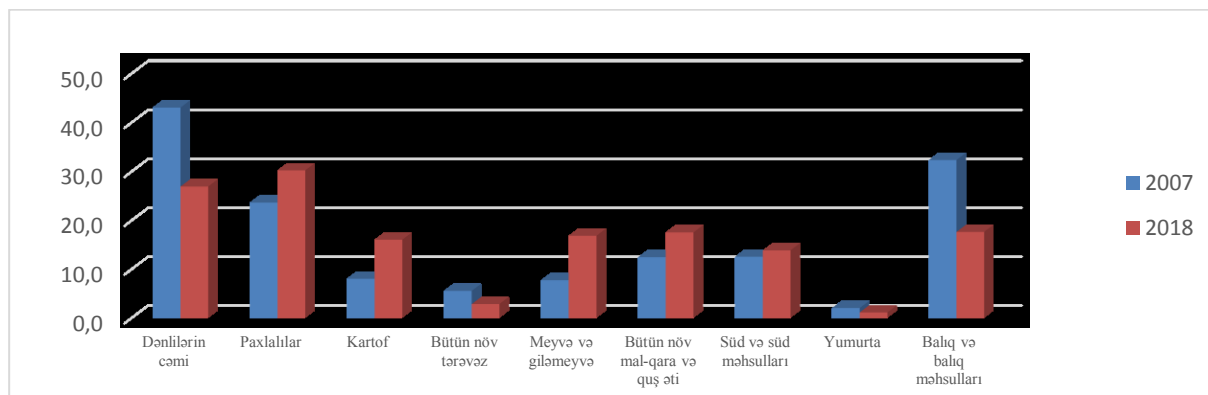

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

Diagram 1-in məlumatlarından bir sıra kənd təsərrüfatı məhsulları ilə özümüzü tam təmin etmədiyimizi görürük. Bəs idxaldan asılılıq səviyyəsi hansı vəziyyətdədir? Əlbəttə, bu suala cavab vermək üçün təhlilə ehtiyac var.

Diagram 2.

Bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları ilə təminatda idxaldan asılılıq səviyyəsi, %

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

Statistik məlumatların təhlili göstərdi ki, 2018-ci ildə idxaldan asılılığımız 2007-ci illə müqayisədə belə olmuşdur: Əsasən idxal edilən məhsullar sırasında paxlalar, kartof, meyvə və giləmeyvə, bütün növ mal-qara və quş məhsulları, süd və süd məhsulları əsas yer tutur. Bunların arasında 2018-ci ildə 2007-ci illə müqayisədə daha çox asılılıq meyvə və giləmeyvədə (asılılıqda 9,1% artım), kartofda (asılılıqda 8% artım) və paxlalılarda (asılılıq 6,6% artım) müşahidə edilir. Buna baxmayaraq, 2018-ci il üzrə idxaldan asılılıq dənilərdə 26,9%, paxlalılarda 30,2%, balıq və balıq məhsullarında 17,6%, bütün növ mal-qara və quş ətində 17,5%, meyvə və giləmeyvədə 16,8% və s. təşkil edib. Bütün bu göstəricilər təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə hədd indikatoru olan 25-30%-dən aşağıdır. Beləliklə, artıq bir çox strateji əhəmiyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsullarının təhlükəsizliyinin təmininə, demək olar ki, nail olunmuşdur.

Y E K U N

Aparılan tədqiqat nəticəsində belə qənaətə gəlinmişdir ki, müstəqilliyin ilk illərindən başlayan aqrar sahənin islahatları mərhələli şəkildə, fərqli mexanizm və idarəetmə vasitələrinin istifadə edilməsi ilə həyata keçirilir. Əsasən də aqrar sahədə islahatlar aparılarkən istehsalın idarə olunmasında təşkilati - iqtisadi mexanizm mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aqrar sahədə istehsalının yenidən qurulması prosesində müxtəlif təşkilati formalarının və mülkiyyət münasibətlərinin yaradılması, kənd təsərrüfatı istehsalının idarə edilməsinin iqtisadi mexanizmlərindən geniş istifadə aqrar islahatların əsas istiqamətləri olmuşdur.

İslahatlar nəticəsində ölkəmizdə bir çox strateji əhəmiyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə təhlükəsizliyin təmininə nail olunmuşdur. Azərbaycanın aqrar sahəsinin ixrac bazarının şaxələndirilməsi üçün ilkin bazarlar müəyyən edilməsi ilə paralel yeni bazarların tapılması, mövcud olduğumuz bazarlarda isə yeni imkanların müəyyən edilməsini tələb edir. Ümumiyyətlə, aqrar sahədə islahatların xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinin nəticələri bizə aşağıdakı tövsiyələri verməyə imkan verir:

Xarici mühitdə artan dəyişikliklər və qeyri-müəyyənlik şəraitində fərqli inkişaf senarilərinin tərtibi zamanı islahatlar proseslərinin tənzimlənməsi yalnız bütün səviyyələrdə idarəetmədə ciddi dəyişikliklə mümkündür.

Milli aqrar sahənin islahat modeli əsas problemləri həll edərək ümumi tələblərə cavab verməlidir, yəni kənd təsərrüfatı istehsalının innovativ əsaslarla inkişafı üçün şərait yaradıl-

malıdır, ölkənin və regionların davamlı ərzaq təhlükəsizliyini təmin etməlidir, aqrar sahədə ixrac potensialının artırılması üçün sahə üzrə marketinqin inkişafına təkan verməlidir. Aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi üçün qərarlar təkcə dəyər zəncirinin təhlili əsasında deyil, həm də xarici bazarlara çıxışa hazır olmağa imkan verən xarici mühitin PESTEL təhlili əsasında həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Fərmanı, 16 aprel 2014-cü il tarixli
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Sərəncamı, 23 oktyabr 2004-cü il tarixli, <http://www.e-qanun.az/framework/5802>
3. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi, 6 dekabr 2016-cı il tarixli.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 iyun 2019-cu il tarixli “Aqrar sahədə yeni subsidiya mexanizminin yaradılması haqqında” Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının subsidiyalaşdırılması Qaydası”
5. Azərbaycan Respublikasında 1999-2000-ci illərdə aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına kömək göstərilməsinə dair Dövlət Proqramı
6. Azərbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair Proqram.
7. Əkbərov E. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının və onun səmərəliliyinin dinamikası. İpək Yolu, №4, 2019, səh.18-31
8. Əsədov H. Aqrar islahatların Azərbaycan modeli. Səs qəzeti: 21 Aprel 2017-ci il, <https://sesqazeti.az/news/social/605336.html>
9. Əsədov H. Heydər Əliyev və aqrar islahatların Azərbaycan modeli. Respublika qəzeti, 09 may 2017-ci il. <http://www.respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/dig-r-x-b-rl-r/item/16743-heydaer-aeliyev-vae-agrar-islahatlarin-azaerbaydzan-modeli>
10. İbrahimov İ. Tarixi zərurətdən doğan xilaskarlıq missiyası Xalq qəzeti, 2019, 11 iyul, №148. S.6, <https://xalqqazeti.com/mobile/az/news/26479>
11. Məmmədov C. C. Aqrar bölmədə maddi-texniki təminat və xidmət işinin təşkili. Dərs vəsaiti. Bakı, «Əbilov, Zeynalov və oğulları», 2004, 530 səh
12. Nuriyev C. İslahat siyasəti iqtisadi inkişafın təməlidir. Təfəkkür. İqtisadiyyat və həyat, №1, 2013. <http://universitet-tefekkur.com/jurnal/51-56.pdf>
13. Salahov E. Kənd təsərrüfatına tətbiq olunan vergi güzəştləri. <https://vergi-ler.az/news/taxes/1197.html>
14. Salahov S. Sosial-iqtisadi islahatlar yeni mərhələyə daxil olur. <http://xalqqazeti.com/az/news/18781>
15. Vəliyev V., Davudov A., İsmayilova A. Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi sahəsində mütərəqqi beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və inkişaf planının hazırlanması. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri və problemləri. Elmi əsərlər toplusu, XIII buraxılışı. Bakı, 2013, 270 səh. Səh 16 http://www.ier.az/uploads/Toplu_2013.pdf
16. Золинский В.А. Обеспечение продовольственной безопасности России и АПК: Экономика, Управление, №2, 1996

*Гаджиева Наджиба Габиль кызы,
доктор философии по экономике,
старший преподаватель кафедры
«Мировая экономика»*

*Бакинского Государственного Университета,
E-mail: nadjiba_h@mail.ru,
© Гаджиева Н. Г., 2021*

АГРАРНЫЕ РЕФОРМЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ТЕКУЩАЯ СИТУАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ

Р Е З Ю М Е

Целью исследования является анализ реформ в аграрном секторе, оптимизация механизмов регулирования и определение приоритетов развития отрасли. Исследование направлено на обоснование необходимости изменений в аграрном секторе, направление реформ для развития отрасли, анализ проблем, влияющих на развитие отрасли, и необходимость их решения, определение перспектив развития.

Методология исследования - в работе использовались методы сравнительного анализа, логического обобщения и группировки. В ходе исследования были проанализированы цели развития аграрного сектора, подцели, их взаимосвязь с другими системами, их регулирование государством.

Практическая значимость исследования. Результаты и рекомендации исследования могут быть приняты во внимание государственными органами и аграрными предприятиями для обеспечения более эффективного управления процессами аграрной реформы.

Результаты исследования. В результате исследования были даны рекомендации по повышению эффективности аграрного сектора. Были внесены практические предложения по повышению эффективности, применению механизмов правовой поддержки, реализации и мониторингу мер по реформированию системы управления сельским хозяйством, а также по улучшению управления и предоставления информации.

Оригинальность и научная новизна исследования. Реформы и изменения, связанные с регулированием аграрной деятельности, проанализированы по периодам, выявлены недостатки, существующие проблемы и их связь с социально-экономическим развитием страны, что свидетельствует о научной новизне исследования.

Ключевые слова: аграрный сектор, реформа, цель, проблема, механизм управления.

*Najiba Gabil Hajiyeva,
Ph.D. (Econ.),
Senior lecturer,
Baku State University,
E-mail: nadjiba_h@mail.ru
© N.G. Hajiyeva, 2021*

AGRARIAN REFORMS IN AZERBAIJAN: CURRENT SITUATION AND PROSPECTIVE POSSIBILITIES

ABSTRACT

The purpose of the research. The aim of the study is to analyze the reforms in the agricultural sector, optimize the mechanisms for regulating the industry, and determine the priorities for the development of the industry. The study is aimed at substantiating the need for changes in the agricultural sector, the direction of reforms for the development of the industry, analysis of the problems affecting the development of the industry, and the need to solve them, determination of development prospects.

The methodology of the research. The work used the methods of comparative analysis, logical generalization and grouping. In the course of the study, the goals of the development of the agricultural sector, sub-goals, their relationship with other systems, and their regulation by the state were analyzed.

The practical importance of the research. The results and recommendations of the study can be taken into account by state bodies and agricultural enterprises to ensure more effective management of the agrarian reform processes.

The results of the research. As a result of the study, recommendations were made to improve the efficiency of the agricultural sector. Practical proposals were made to improve efficiency, apply legal support mechanisms, implement and monitor measures to reform the agricultural management system, and improve governance and information provision.

The originality and scientific novelty of the research. Reforms and changes related to the regulation of agricultural activities are analyzed by periods, shortcomings, existing problems and their connection with the socio-economic development of the country are identified, which indicates the scientific novelty of the study.

Keywords: the agricultural sector, reform, goal, problem, management mechanism.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
06.05.2021*

*Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
11.05.2021*

Çapa qəbul olunmuşdur: 20.05.2021

*Дата поступления статьи в редак-
цию: 06.05.2021*

*Отправлено на повторную обра-
ботку: 11.05.2021*

Принято к печати: 20.05.2021

*The date of the admission of the article to
the editorial office: 06.05.2021*

Send for reprocessing: 11.05.2021

Accepted for publication: 20.05.2021